

Dunsanking, jakt og fangst i Porsanger

Faktaark for prosjektet «Fugleturisme i Midt- og Øst-Finnmark», et prosjekt i «Naturarven som verdiskaper (M)»

Fjorden har vært et viktig ressursområde for sjøsamene i Porsanger. Øyer, holmer og skjær har i årtusener vært viktige hekkeplasser for sjøfugler. Dette faktaarket belyser noen av høstningsmetodene som er knyttet til fugler fra et utvalg av historiske kilder.

Av en ukjent 1500-talls forfatter, trolig en prest fra kysten av Finnmark, får man vite hvilken utstrakt bruk det var av fjordområdene og hvor viktig sjøressursene var for den sjøsamiske økonomien i Finnmark. Vedkommende skriver at; «*sjøsamene i løpet av et år har tilhold på forskjellige steder. Om sommeren er de i fjordene og ute på øyene hvor de fanger fugler, fisker og sanker egg, fjær og dun. Om høsten holder de seg på landet ved sjøen hvor det vokser skog. I pent vær ror de på havet, men i dårlig vær er de i skogen for å hugge tømmer til båtbygging, samt å fiske. Om vinteren er de til fjells på jakt og ferskvannsfiske og om våren er de atter ved sjøen, hvor de fisker, bygger båter og driver jakt*» (Solbakk 1994:45).

Som fjordlandskap er Porsangerfjorden særegen med sine mange øyer, holmer og skjær. Til sammen er det 250 av dem, og et slikt fjordmiljø har gjennom alle tider gitt fordeler i utnyttelsen av ressursene for sjøsamene. Slik som overnevnte 1500-talls kilde forteller, så pendlet sjøsamene mellom ulike sesongboplasser. Både langs fjorden og på holmene var det sommerboplasser, for best mulig måte å kunne utnytte de tilgjengelige ressursene. Knud Leem (1767:168), som blant annet var misjonær i Porsanger på 1700-tallet, sier at sjøsamene på hans tid flyttet to ganger årlig, høst og vår. Så sier han; «*dog tage de ikke, som fjellapperne, boligen med seg, hvor de flytte hen, men lade sovel vinter som sommer værelsen blive*

Ved Porsangerfjorden er det er rikt dyreliv som sjøsamene har høstet av gjennom alle tider

stående hver på sitt sted».

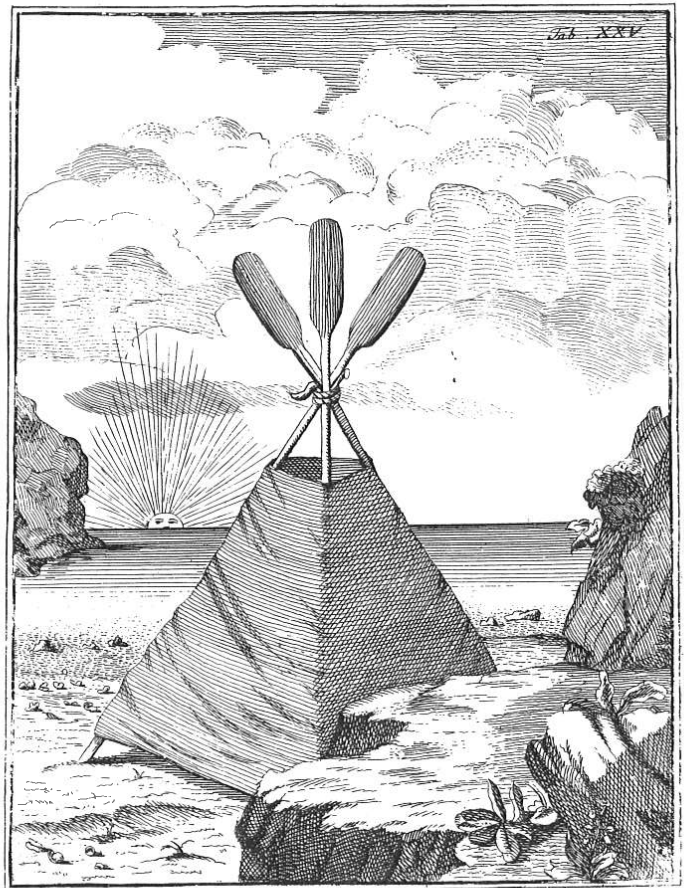
Dessuten forteller han (ibid. 105) at når en same er på reise til sjøs, og må søke ly for uvær eller overnatte, tar de årene fra sin båt og reiser dem opp mot hverandre og bruker seilet som teltduk. Det blir hans bolig for en stund. På flere holmer i Porsanger er det også spor etter overnatting i hellere, blant annet finner vi to stedsnavn som heter: Goahtebákti (boheller).

Fra tiden sjøsamene levde i jeger-samler-fiskersamfunn, og fram til et stykke ut på 1900-tallet, var jakt på fugl i tillegg til sanking av egg og dun en ikke ubetydelig del av økonomien.

Dunsanking «Fálástak»

Ærfugdun er fra gammelt av en verdifull handelsvare. Et eksempel på hvor høyt denne varen var verdsatt, finner en ved å lese befalingen kong Christian IV framsatte på vårtinget i 1631. Kongen befalte lensherre i Finnmark, Claus Gagge, om at han skulle kjøpe dun og fjær til «herresenger», altså konge og adel. Fogd Jørgen Knutssen forbød av den grunn borgere og allmue i Kjelvik å kjøpe dun hos samene før lensherren hadde fått sitt (Richter Hansen 1986:95). Dette gjaldt alt av dun som Porsangersamene plukket fra Tamsøya og de andre øyene i fjorden.

Tidlig på sommeren dro unge og gamle, kvinner og barn ut på øyer og holmer for å sanke dun. Dunsanking har vært en så vanlig sesongvis foreteelse at den har etterlatt seg eget navn. Knud Leem nevner i sin «Nomenclatur» det samiske ordet fálástak og oversetter

Når sjøsamene søkte ly for uvær eller skulle overnatte ute, brukte de årene fra båten som telstenger. Seilet ble brukt som teltduk.

det til: «Duun-Toget, Den tid, da samtlige Porsanger-Fjords lapper overfarer de i benævnte Fjord beliggende Øer, for at samle Æderdun, hvilket skeer efter St. Hans Dag». Samme sted nevner han ordet fálástakboddu som oversettes til «Tid», altså sesongen for fálástak. På øya Játká er det to stedsnavn som er minner fra dunsankingen, nemlig Fálástak og Fálástakladdak. Bukta Fálástlåtatt oversettes da til båtlandingssted for dunsankingen. Her er det registrert to gammetufter og én brønn¹. Et større område i nordenden av Játká har stedsnavnet Fálástak (nåværende rettskrivning Fálástat). Stedsnavnet må derfor ha oppstått i forbindelse med dunsankingen i gamle dager. Alfred Bergersen har fortalt at så sent som i mellomkrigstida sanket man dun og fjær for salg².

Hans Hansen fortalte i et intervju at på hans tid sanket de ikke mer så mye dun som generasjonene før ham hadde gjort. Men noe dun hadde også de hatt bruk for på hans tid, for eksempel til å fylle opp viergegahpir, stjernelua.

Dunsanking var en viktig handelsvare for sjøsamene i Porsanger

¹ Registrering av kulturminner på holmene. Hartvig Birkely 2012, Sjøsamisk kompetansesenter, Billefjord

² Intervju med Alfred Bergersen 2, lokalhistorisk samling, Porsanger kommune

Ordet fálástak kan kanskje være avledet av verbet fállat som oversatt betyr å tilby. På islandsk³ har verbet fala betydningen; å be om å få kjøpe noe. Da kan substantivet fálástak i en videre mening ha betydd «noe man hadde å tilby», som igjen kanskje kan vise til dunhandelen mellom sjøsamene og den norrøne befolkning.

Ressursene på Dávdn(m)esálla (Tamsøya⁴)

Porsangersjøsamene har fra gammelt av utnyttet og hatt enerådende rettigheter til Tamsøyas fornybare ressurser, blant annet multer, dun og egg. Etter hvert mistet de sine gamle rettigheter, ettersom staten ved amtmannsembetet begynte å forpakte bort alle rettighetene på øya for skaffe penger. Både multemyrene og dunveidet ble bortforpaktet. Senere ble øya solgt til den daværende forpakteren; Ulich-familien (Richter Hanssen 1986:52, 94-96).

Den 97 år gamle Ellen Johnsen⁵ fra Kjæs, fortalte at Ulich pleide å leie folk til å plukke dun. Det skjedde før sankthans, og ved hjelp av stokk plukket de i sekker. Dette arbeidet tok ei uke. Deretter var det å renske, og det var et skittent arbeid. Det var dårlig lønn, nesten gratis arbeid, mente hun. Grågåsa hekket på Tamsøya. Her pleide de å ha tamgjess som de matet gjennom sommeren fram til slakting om høsten. Også hjemme i Kjæs pleide de å skyte gås ettersom det var godt kjøtt på den. Både på Tamsøya og i hjemtraktene pleide de å sanke gåse- og måseegg til mat. På Tamsøya fikk de lov til å selge tredje part av eggene, noe som var deres part, og resten måtte gis til Ulich. Med henvisning til Robert Collet, skriver Richter Hansen (1986:239) at det i 1907 bare på Tamsøya ble plukket 4000 måseegg. Noen år tidligere opptil 10 000 egg.

Fuglejakt

Jakt på ulike sjøfuglarter har vært en viktig del av livbergingen for fjordbefolkningen. Fremdeles er det noen som driver med denne jakta.

Hans Hansen kunne fortelle om mange forskjellige jaktmetoder. Blant annet nevnte han en metode for

ærfugljakt. Når ærfuglen om våren ble så feit at den ikke klarte å lette i stille vær, pleide folk å ro etter dem til ærfuglen etter noen dykk ikke klarte mer. Da var det bare å slå den i hjel og plukke den ombord. På hans tid var ærfuglen fredet, men som han sa; «*heahiti dojii lága*», nøden knekte loven, og derfor hadde også han tatt ærfugl.

Ifølge Hans Hansen forteller stedsnavnet Borggitbákti om fangst av teistunger. Teisten legger sitt rede i berghull. For å få ut teistungene festet man fiskekrok i enden på en kjepp, og slik krøkte dem fast og dro ut. Disse ble kokt til mat.

Hans fortalte i samme intervju at når det var «isår slik at iskanten gikk langt utover fjorden», har fuglen den vane at, om det så var flere mil fra iskanten frem til råk, så skulle den dit. Iskanten i Porsangerfjorden pleide noen ganger på den tiden å være ved Kolvik, og de råkene som Hans hadde i tankene var Reašset- og Muokorávdnji (Ressika- og Muolkostrømmen). Avstanden til disse råkene fra iskanten var omtrent ei mil. Så sier han; mens de flyr til råkene fra iskanten, så blir en del fugler så slitne at de faller ned på isen. Årsaken til det sier Hans er at «føttene frøs mens de fløy og som gjorde at de falt. Føttene frøs så mye at de ble stive. Fuglen klarer dermed ikke å lette igjen.» Fuglene som falt ned på isen tok folk og brukte dem som mat. I dag spiser ikke folk slike fugler, men det gjør raven og ørna.

Geværjakt på fugler, slik Hermann Amundsen⁶ fortalte, kunne foregå på den måten at noen rodde en båt og ledet fuglene mot et anlagt skyteskjul og hvor jegeren ventet. Fuglene ble skutt da nærmet seg skyteskjulet.

Om vinteren kunne man reise opp isflak som skyteskjul, fortalte Ole Eliassen⁷. Stedsnavnet Čillavarrit, skyteskjulsvaberg, har fått navnet etter slike skyteskjul.

Alfred Bergersen⁸ fortalte i førnevnte intervju at de plukket fjær fra fugler de skaut, og den fjæra de ikke fikk brukt selv, ble solgt for å skaffe penger til å kjøpe ammunisjon. Fjæra ble brukt til dyner og slikt, fortalte han.

Peder Johnsen⁹, Stabburnes, fortalte at de pleide å fangste gås med snarer i Valdakmyra. De laget risgjerder

³ Personlig kontakt med Einar Eyþórsson

⁴ Dávbmésálla (Frette 1983:44 med henvisning til Leem 1756:579 som sier at Davme betyr lyng og derav Tamsøy)

⁵ Intervju utført av H. Birkely, Sjøsamisk kompetansesenter, 2009

⁶ H. Birkelys intervju med H. Amundsen. Sjøsamisk kompetansesenter 2010.

⁷ Persuodnalaš njálmálaš diehtu 2009.

⁸ Seamma jearahallamis gi juolgenota ⁽¹⁾

⁹ Persuodnalaš dieivvadeapmi 2010.

på samme måte som ved snarefangst av ryper. Sesongen for slik jakt var ifølge Dagny Larsen om våren. Hvis det ble tidlig vår, kunne de begynne allerede i slutten av april.

Stedsnavnet Čielkábákti, som betyr Teistberget, ligger nord for Ytre Sortvik, og Ruokkebákti er i Smørfjord. Som teisten har også alka svart og hvit fjærdrakt. Hans Hansen nevner i sitt intervju tre slags "ruohkkelottit" (alkefugler) stuorraruohkki, smávvaruohkki og bovttaš (storalke, småalke og lundefugl). Alle disse artene

tilhører samme slekt. De har alle svømmeføtter som er festet langt bak på kroppen, noe som medfører at de sitter i en oppreist stilling (Anja West Aikio ja Earát 1997:17). I mørketida på slutten av 1800-tallet ble disse artene fanget med flytegarn, skrev Ole Tommason (Lene Antonsen/Sámi Giellaguovttáš 1999:81), Man hadde da søkkestein bare i den ene enden, ellers fikk garnet flyte med vinden og strømmen. Dessuten fangstet de sjøfugler med flyteliner, forteller han.

Kilder

Aikio Samuli: Olbmot ovdal min. Sámiid historiá 1700-logu rádjái. Sámi Instituhtta. Girjegiisá OY, Ohcejohka 1992.

Antonsen Lene: Lappenes forhold. Sámi giellaguovttáš. Gáivuona suohkan 1999.

Friis J. A.: Ordbog over det lappiske sprog. I kommission hos Jacob Dybwad. Christiania 1887.

Larsen Anders: Om sjøsamene. Tromsø Museums årshefter. Humanistisk avdeling nr. 13. Vol. 70, nr 2. Tromsø 1950.

Leem Knud: Beskrivelse over Finnmarkens lapper, fullført 1767. Roskilde og Bagger international boghandel og forlag. København 1975.

Leem Knud: Lappisk Nomenclator. Den Dialect, som bruges af Fjeld – lapperne i Porsangerfjorden. Prentejuvvon: Jens Christensen Winding. Trondheim 1756.

Nielsen Konrad: Lappisk ordbok. Institutt for sammenlignende kulturforskning. Universitetsforlaget. Oslo 1979.

NOU 1978: Finnmarksvidda, natur og kultur. Oslo 1978.

Qvigstad Just: De lappiske stedsnavn i Finnmark og Nordland fylker. Institutt for sammenlignende kulturforskning. Oslo 1938.

Qvigstad Just: Lappiske Navne paa Pattedyr, Krypdyr og Padder, Fiske, Leddyr og lavere Dyr. Separataftryk af «Nyt Magazin f. Naturvidensk.» B. 42, H. IV, Kristiania 1904.

Qvigstad Just: Lappische Opfersteine und heilige Berge in Norwegen. A. W. Brøgers boktrykkeri. A/S. Oslo 1926.

Richter Hansen Einar: Porsanger bygdebok I. Porsanger kommune 1986.

Solbakk Åge: Sámi historjá. Davvi girji O.S. Kárášjohka 1994.

Faktaarket er laget av Hartvig Birkeby